

Bölüm 1.01 Bilme Araçları ya da Bilginin Kaynakları

Temel ve çıkarımsal bilgiyi elde ederken belirli araçlar kullanırız. Bazı bilgileri duyularımız yoluyla elde ederiz. Bunlara algı bilgisi adını veririz. Bazıları ise tecrübelerimizle başlar ve fakat tecrübeye dayanmaz. Tüm bunları elde etmenin bazı araçları vardır: algı, akıl, bellek, tanıklık, içebakış ve bilinç. Önermesel bilginin elde edilmesi, bu araçlardan biri ile mümkün olabilir ve bu nedenle tüm bilgilerimiz bunlardan birine ya da bir kaçına dayanır.

(a) Algı İle Gelen Bilgiler

Epistemoloji, genel olarak algı tecrübelerimizi tanımaya ve onların farklı statülerini belirlemeye çalışır. Algının inanç ve bilginin oluşmasındaki yeri, epistemolojinin önemli gördüğü konuların başında gelir. Genel anlayışa göre algı, beş duyuyu kullanarak bizi çevreleyen dünya ile iletişimimizi sağlayan ana araçtır. Başka ifade ile algı, beni çevreleyen dünya ile benim aramdaki bir uzlaştırıcıdır.¹ Bilgilerimizin birçoğunu algı yoluyla elde ettiğimiz için onun ne olduğunu anlamak, bilginin tanımı için oldukça önemlidir.

Algının anlaşılması, şu sorulara cevap verilmesini gerektirir: Bir şeyi algılamak ne anlama gelir? Algı ile nelerin farkına varırız? Bizi çevreleyen dünya ile ilgili bilgiler elde ederken algımız nasıl çalışır? Bir şeyi algılamakla onun hakkında bilgi sahibi olmak aynı mıdır? Bunlara ek olarak şüpheli sorular da vardır: Bizim dışımızda bir evren var mı? Algımızın bize verdiği bilgilere güvenebilir miyiz? Dış dünyayı oldukları gibi mi algılıyoruz?

Algı, dış dünya ile ilgili bilgiler elde etmemizi sağlamakla kalmaz belleğimizde var olan birçok bilginin de kaynağıdır. Bu nedenle bellek ya da hafıza bilgisi dediğimiz şeylerle daha önce algıladığımız şeyleri kastederiz. Ayrıca dış dünyayı algılayan sadece biz değiliz. Diğer insanlar da onu algılar. Bilgilerimizin çoğu başkalarının algılarına dayanır. Bu anlamda tanıklık ya da şahitlik bilgisi denilen bilgiler de algıya dayanır. Algı sadece bilgilerimizin değil inanç ve gerekçelendirmelerimizin de kaynağıdır. Ayrıca algılar, şimdiye ait bilgilerimizdir. Fakat onunla çıkarım yoluyla geleceğe ve geçmişe ait bilgileri elde edebiliriz. Balkanlardaki soğuk hava dalgasını gözlemleyerek birkaç gün içinde bu soğukun İstanbul'a geleceği çıkarımını yapabiliriz.

(b) Bellek İle Gelen Bilgiler

Bellek (memory), bir bilgi kaynağı olarak geleneksel epistemolojide algı ve akıl kadar ilgi görmemiştir. Ancak çağdaş epistemolojide en az algı ve akıl kadar üzerinde durulmaktadır. Bildiğimiz şeylerin çok büyük bir bölümünü önceden öğrendiğimiz şeyler oluşturur, uygun zaman gelince onları hatırlarız. Çoğu zaman da yeni bilgilerimizin kaynağı olarak belleğe başvururuz. O olmadan algı bilgilerimiz olamaz. Duvarın beyaz olduğunu bildiğimizde bile belleğimizde "duvarın" ve "beyazın" bilgisi vardır. $6+5=11$ gibi matematik bilgileri dahi daha önceden öğrendiğimiz için uzunca düşünmeye gerek olmadan hatırlarız.

Bellek (hafıza) bilgisi genel olarak geçmişte elde ettiğimiz bilgilerdir. Bellekle ilgili epistemolojik soruları şu şekilde sıralayabiliriz: Onlar nereden geldi? Hatırladığımız olayların gerçekten olduğunu nasıl biliriz? p'yi hatırladığımızda p'ye inanmak için ne tür gerekçelere sahibiz? Belleğimiz bizi yanıltır mı? İnsan belleği ile yapay bellek (örneğin flashdisk) arasında benzerlikler var mıdır?

Platon, algılarımızın büyük çoğunluğunun bellekten bağımsız olmadığını yazmıştı. Platon'a göre bilgi algıdan ibaret olsaydı sadece algıyla bilgi edinenler, başka insanlara göre çok az bilgiye sahip olurdu. Nesnelere algıladığımız gibi olduklarını anlamak için başka şeylere ihtiyacımız vardır. "Bir kimse bir şeyi bildiğinde onun anısını belleğinde korur ve onu tekrar hatırladığında aynı şeyi bilmemesi mümkün değildir. Daha basitçe bir şeyi öğrenmiş ve

¹ Audi 2005, s. 32.

daha sonra hatırlamış olan kişinin onu bilmediği söylenebilir mi? O halde bellek diye bir şeyin varlığını kabul ederiz. Algıladığımız şeyi, gözümüzü kapattığımızda da bilmeye devam ederiz. Öyleyse bilginin algı olduğunu söyleyemeyiz çünkü eğer belleğimiz olmasaydı belki de şeyleri algılayamayacaktık.”²

David Hume ise bütün algı bilgilerimizin belleğe bağlı olduğunu çünkü duyu verilerini yakalayan şeyin bellek olduğunu söyler.³ Genel olarak bellek bilgisinin algılara dayandığı söylenebilir de bunun tersini söylemek de en az bu denli doğrudur. Dışarıdan zihne gelen verilerin ilk karşılandığı yer, bellektir. Bu nedenle belleğin algılardan önce zihinde var olan bir özellik veya yetenek olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca devamında zihnin ideler ya da izlenimler arasında kuracağı ilişki, onların bellekte tutuluyor olmasını gerektirir. Bu nedenle sadece algılar değil düşünme de belleğe dayanır. Hume, belleğin algı ve düşünme üzerindeki etkisi ile ilgili üç çağrışım kuralından bahseder: benzeme, yakın olma ve sebep-sonuç ilişkisi. Bunlar, belleği harekete geçiren etkenlerdir.

Tanıklık İle Gelen Bilgiler

Tanıklık, (testimony, şahitlik), başkalarının önceden ya da şu anda edildiği bilgiyi bize aktarmasıyla sahip olduğumuz bilgidir. Biz, tüm algısal olan şeylerin bilgisini bizzat algılayarak elde etmeyiz. Eğer öyle olsaydı oldukça sınırlı bilgimiz olurdu. Örneğin dünyanın yuvarlak olduğunu ya da Mars adında bir gezegenin olduğunu bilemezdik. Tarihte olan şeylerin hiçbirini de bilemezdik. Örneğin Fatih’in İstanbul’u fethettiğini bilemezdik. Tanıklığa (şahitliğe) dayanan bilgiler, sahip olduklarımızın büyük bir kısmını oluşturur. Başkalarının yardımı olmadan konuşmayı ve düşünmeyi öğrenebileceğimiz şüphelidir. Bu nedenle bildiklerimizin çok büyük bir kısmı başkalarının söylediklerine dayanır. Çocukların konuşmayı öğrenmeleri, tanıklıkla olur. Ancak algı ve bellekten farklı olarak tanıklık bilgisi içinde çok daha fazla toplumsal unsurlar barındırır. Bu nedenle daha sonra onun sosyal epistemolojinin en önemli bilgi kaynağı olduğunu söyleyeceğiz.

“Tanıklık” aslında bir mahkeme salonunu hatırlatır. Tanık terimi, bir olayın ilk elden şahidi demektir. Mahkemede kişi, önce doğruyu söyleyeceğine yemin eder ve ardından şahit olduğu bir olayla ilgili şeyleri anlatır. Bu tanıklığın resmî anlamıdır. C. A. J. Coady, buradaki durumun tanıklığın doğal bir şekli olmadığını ifade ederek onun iki şekli olduğunu söyler: resmî tanıklık ve doğal tanıklık. Resmî tanıklık, belli bir düzen içinde olur. Oysa doğal tanıklıkta insanlar, olaylar ve nesnelere yüz yüze geldikçe onları algılar, onlarla ilgili bilgileri başkalarına aktarır ya da başkalarının aktardığı bilgileri alırız. Okulda, işyerinde, evde, sokakta ya da parkta olup biten şey budur. Bilgiye kaynaklık eden tanıklık, resmî olanı da içine almakla birlikte daha geniş bir anlamı ifade eder. Bilgi için getiren kişinin, olayın veya nesnenin ilk elden tanığı olmasına da gerek yoktur. Tanıklık bilgisi, başka bir tanıklığa dayanabilir. Resmi tanıklıkta bu söz konusu değildir. Tanıklık bilgisinde “beyan” esastır.⁴

² Platon, *Theaetetus*, 163d-164c.

³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev.: Aziz Yardımlı, İdea Yay., İstanbul 1997, s. 50.

⁴ C. A. J. Coady, *Testimony: A Philosophical Study*, Clarendon Press, Oxford, 1992, s. 38. Audi 2005, s. 129. Muhammed Abid el-Cabiri, İslam düşüncesinin üç temel geleneğe sahip olduğunu ve bunların içinden bir de “beyan” a dayanan gelenek olarak niteler. Beyan geleneği, İslam düşüncesini dinin kutsal kaynaklarına (Kur’an ve Sünnet) atıfla inşa eder. İslam’ın diğer düşünce gelenekleri ile ise burhan ve irfandır. Muhammed Adib el-Cabiri, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev.: Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, Kitapevi Yayınevi, İstanbul 1999.

Akil İle Gelen Bilgi

Bilgilerimizin gözlemlerle mi yoksa akılla mı başladığı, özellikle yeniçağ düşüncesinin önemli bir tartışmasıdır. Ancak çağdaş epistemolojide akıl konusu, Hume'un da etki ise daha ziyade algı sorunu üzerinden yürütülür. Bir şeyi algılamak için bizim dört unsura ihtiyacımız vardır: (i) algılayan özne, (ii) algılanan nesne ya da olay, (iii) renk ses ve şekillerle ilgili duyu tecrübeleri ve (iv) özne ve nesne arasındaki ilişki. Aklın bilgi kaynağı olarak yeri, daha ziyade bu dördüncü unsurla birlikte tartışılır. Bu nedenle aklın, öznenin algıları arasındaki sebepsel ilişkilerle ilgili olduğu düşünülür.⁵

Bu sebepsel ilişkiyi diğer bilgi türlerinden ayırmak, her zaman kolay değildir. Aklın bir bilgi kaynağı olup olmadığı eğer bir kaynaksa onun bilgiyi nasıl ürettiği de oldukça tartışmalıdır. Bazıları akli sadece algıları düzenleyen bir mekanizma gibi görür. Bazıları ise onun özerk bir bilgi elde etme mekanizması olduğunu savunur. Gerçekten aklın bilgide işlevi nedir? Örneğin ben önümdeki alanda bir ağaç görürüm ve orada bir ağaç olduğuna inanırım. Gözümü kapattığımda gördüğüm şeyi şekli, boyu veya rengi ile hayal edebilirim. Bazen buna "ağacı düşünmek" denir. Oysa bunlar benim tecrübeme ve algılarıma dayanan inançlarımdır. Burada akli kullanmadan ziyade bellekte olan şeyi hayal etme vardır. Ağacı görmek ve onun imajını, izlenimini hayal (ya da tasavvur) etmem, akılla değil algı, içebakış ve bellek tecrübelerimle ilgilidir. Fakat şöyle bir şey düşünersek aklın bilgi kaynağı olduğundan bahsedebiliriz: Eğer benim sağımdaki servi ağacı, solumdaki ladin ağacından daha uzunsa o zaman solumdaki ladin, sağımdaki serviden daha kısadır.⁶ Ya da eğer ben sağımdaki servi ağacının (x) solumdaki ladin (y) ağacından uzun olduğuna inanıyorsam aynı zamanda y'nin de x'den daha kısa olduğuna inanırım. Burada bir şeyi görmüş olmamdan farklı bir durum vardır. Bu durumda ağaçları görmüş olmamın ötesinde onları karşılaştırmamı sağlayan ve kesin olarak doğruluğundan emin olduğum inanca sahibim.⁷

Algıladığımız şeyleri karşılaştırma, onları algılamaktan, haber almaktan veya hatırlamaktan daha fazla bir özellik gibi görünmektedir. Bu durumda şu soruyu sormak gerekir: Aklın diğer bilgi kaynaklarından ayrılan yönü nedir? Akil hangi işlevi yerine getirir? Bellek ve tanıklık bilgisi de içinde bazı akıl bilgilerini zaten barındırır. Daha önceden bir şey hakkında düşünmüş, bazı sonuçlara ulaşmış ve onları belleğimizde tutmuş olabiliriz. Diğer bireyler de aynı şekilde belirli inanç ve bilgilere muhakeme ile ulaşmış ve daha sonra bunları bize beyan etmiş olabilirler. O halde sorunu, algı ile aklın karşılaştırılması üzerinden sürdürmek, tanıklık ve bellekle ilgili sorulara da cevap olacaktır.

Tüm akıl bilgisi, genel olarak algıdan farklı olarak çıkarıma dayanır. Ancak bunun ardından birçok itirazın geleceği çok açıktır. Özellikle a priori bilgileri ve onların diğer bilgilerimize temel olduğunu savunan Aristoteles, Descartes, Chisholm gibi düşünürler, aklın iki tür işlevinden bahsederler: (i) kendi başına bazı bilgilere sahip olma ve (ii) tecrübe ile gelen bilgileri çözümlenme, karşılaştırma veya ilişkilendirme. Kant, bir uzlaştırmaya gitmiş ve "a priori de dâhil tüm bilgilerimiz tecrübe ile başlar ama a priori gözlemden bağımsızdır"⁸ demiştir. Hume, daha öncesinde aklın tutkuların (duyguların) ve gözlemlerin kölesi olduğunu, aklın bilgideki yerinin gözlemlerden sonra geldiğini ve gözlemden bağımsız bir akıl bilgisinden bahsedilemeyeceğini ileri sürmüştü.⁹ Hume'a göre akıl, gözlemlerden doğan izlenimler

⁵ Audi 2005, s. 14.

⁶ Audi 2005, s. 92.

⁷ Audi 2005, s. 98.

⁸ Kant 1993, B1, B2.

⁹ Hume 1997, ss. 49, 257, 400.

arasında nedensellik ilişkisi kurar. Bu nedensellik de aklın kendisinden gelen bir yetenek değil bazı olayların sürekli art arda algılanması nedeniyle aklın ulaştığı sonuçtur.¹⁰

Muhakeme ve İçebakış

Bilgi de dâhil olmak üzere insanî faaliyetlerin tümünde özne ile nesne arasında bir ilişki söz konusudur. Bilgiyi tüm zihin süreçlerinin bir ürünü olarak gören Nicolai Hartmann (1882-1950) gibi düşünürler, bilgiyi özne ve nesne arasındaki bağ ya da nesnenin özne tarafından kavranması olarak tanımlar. Özne, nesneye yönelir ve onu tanımaya veya onunla ilgili durumları ortaya koymaya çalışır. Bu bağın bir tarafında özne vardır. Bilmeye konu olan şeylerin bir kısmı, bu öznenin dışındadır. Örneğin bir ağaçla ilgili bilgiler elde etmeye ya da bilgisayar sisteminin nasıl çalıştığını anlamaya çalışırız. Bunların bilgisine ulaşmamız için sahip olduğumuz temel araçlar duyularımız, belleğimiz ve aklımızdır. Algıyı akıldan kolaylıkla ayırabiliriz. Ancak elde ettiğimiz bilgiler, sadece dış dünya ile ilgili değildir. Biliyor olduğumuzu bilmek gibi bazı içsel bilgilerimiz de vardır. Bu, çağdaş epistemolojide “bildiğini bilme” (knowing that one knows) şeklinde ifade edilir. Bunların bilgisini elde etmek için duyu verilerimizi kullanmadığımız çok açıktır. O halde onları nasıl elde ederiz?

Akl yürütme durumlarımızla ilgili bilgilerimizi nasıl elde edeceğimiz önemli bir sorun olmakla birlikte bundan önce sahip olduğumuz bilişsel araç ve yeteneklerimizle ilgili daha karmaşık bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu fark etmemiz gerekir. Algı, bellek, akıl dediğimiz ve farklı işlevler yüklediğimiz bu araçları bir araya getiren şey nedir? Bu soruya verilen genel cevap, “zihin”dir (mind, anlık, ruh). Zihin, sahibi olan özneyi ilişkide olduğu şeylere bağlayan beynin bir özelliğidir. Öznenin bir organı olan beyin, tıpkı kalbin kanı damarlara pompalaması gibi bir işleve sahiptir. Onun işlevi, özneyi çevreleyen dünya ile her türlü ilişkisini düzenlemek ve ayrıca bedeninin davranış ve tepkilerini yönlendirmektir. Beynin belki de daha karmaşık olarak ifade edilmesi gereken bu işlevine zihin adı verilir. Zihin ve beyin arasındaki ilişki, felsefesinin önemli bir konusu olagelmiş ve “ruh-beden sorunu” şeklinde isimlendirilmiştir. Bu konuda iki temel yaklaşımdan biri olan monizm (tekçilik), burada ifade edildiği gibi zihni beynin birincil işlevi olarak kabul eder. Diğer görüş olan düalizm (ikicilik) ise zihinle beynin ayrı iki varlığı bulunduğunu ve aralarında belli ya da belirsiz bir ilişkinin olduğunu ileri sürer.

Zihni beynin bir işlevi olarak düşündüğümüzde algı, akıl, bellek, bilinç, duygu, niyet, yatkınlık, eğilim, amaçlılık onun yetenekleridir. Bu anlamda zihin, daha önce de tanımlandığı gibi düşünme, algı, tanıklık, bellek, duygu, hayal, bilinç, irade, zekâ, amaç, beklenti, değer, tatmin, fitrat, alışkanlık, his, mizaç, yatkınlık, eğilim gibi bilişsel (cognitive, bilen ve bilmeye konu olan) ve içsel süreçlerin tümünü içine alan karmaşık bir yapının adıdır. Zihnin bu yeteneklerinin bir kısmı, bilgi elde etmeyi sağlar: algı, akıl, bellek. Ayrıca bir yemeğin lezzetli olduğu, yalan söylemenin kötü olduğu veya mutlu bir hayat yaşamamız gerektiği gibi değer ve beğeniler, zihnin ürettiği şeylerdir. Örneğin düşünme, zihnin bir yeteneğidir.

İçebakış ve Bilinç

Hatırlama, önceden tecrübe ederek tanımış olduğumuz bir şeyi bilince geri çağırmadır. Bilinçli algıda biz, bir olayı nasıl algıladığımızın farkındayızdır. Örneğin kitapta bir örümcek resmi olduğunun farkında oluruz. Kişinin algılama sırasındaki bu farkında olma hali, bilinci ifade eder fakat içebakış değildir. Bilinç, bir şeyle yüz yüze geldiğimizde onunla yüz yüze geldiğimiz farkında olmamızdır. Yine yüz yüze geldiğimiz şeyin kitaptaki bir örümcek resmi

¹⁰ Hume 1997, s. 111.

olduğunun da farkında olmam, bir bilinç halidir. Onu tekrar hatırladığımın ve zihnimde canlandırdığımın farkında olmam da birer bilinç halleridir. Algı birinci elden, bilinç ikinci elden ve içebakış üçüncü elden bir durumun adıdır.¹¹ Ancak içebakışın da bilincinde olmaktan bahsedebiliriz. Bu durumda bilinç, ya dördüncü elden bir durum olacak ya da ikinci elde duruma indirgenecektir. Bunun bilme açısından çok önemi yoktur, bilincin her iki algı türü için de bir farkında olma durumu olduğunu bilmek yeterlidir.

Bu anlamda içebakış, kendi başına bir bilgi kaynağı ve zihnin özerk bir yeteneğidir. Muhakeme, aklın bir işlevidir. Bilinç ise bir bilgi kaynağı olmamakla birlikte tüm bilme durumlarında hazır olarak bulunması gereken bir zihin yeteneği ya da özelliğidir. Audi'ye göre bilinç içsel olan şeylerle ilgilidir. Algıladığım şeylerim bilincinde olursam onları bilgiye dönüştürebilirim.¹² Bilinç, bir algının bilgiye dönüşmesi için temel koşuldur. Bunun anlamı, algının epistemik öznenin sahip olduğu bir niteliğin devreye girmesi ile bilgi sürecine dâhil olması ve bu niteliğin özneyi bizzat bilinen şeyin kendisinden koparmasıdır. Bu nitelik, bilinçtir. Bilinç, özneyi bütün bilgilerin hareket noktası haline getiren bir niteliğidir. Burada bilginin hareket noktası algı gibi görünebilir. Ancak bellek, akıl, muhakeme ve içebakış gibi bilme araçlarını da düşündüğümüzde algı da dâhil bunların her biri ile bilmeye konu ettiğimiz verilerin bilgiye dönüşme serüveni bilinçle başlar. Bilinç, özneyi nesnelere koparır ve onun olup biten her şeyin farkında olmasını sağlar.

---

¹¹ Perner, Kloo, Stöttinger 2007, s. 259.

¹² Audi 2005, s. 6